

کارکرد فضایی شهرهای کوچک در ارتباط با روستاهای پیرامون

مورد: شهر سریشه

جواد میکانیکی*؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.
زهرا سرزهی؛ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.
محمد اسکندری‌ثانی؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۱۲/۱۷

دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۴/۰۲

چکیده

کانون‌های کوچک شهری، اولین هسته‌های شهری در ارتباط با نقاط روستایی، به عنوان حلقه اتصال نواحی روستایی با شهرهای بزرگ قلمداد می‌شود که نقش مهمی در توسعه روستاها دارد. پژوهش حاضر به دنبال بررسی و تحلیل چگونگی نقش‌آفرینی سریشه به عنوان یک کانون شهری کوچک در توسعه نواحی روستایی پیرامون بوده است. هدف پژوهش حاضر، بررسی نقش شهر سریشه به عنوان یک کانون شهری کوچک در توسعه نواحی روستایی پیرامون است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی-تحلیلی است که با روش‌های اسنادی و مشاهدات میدانی به انجام رسیده است. حجم نمونه ۳۵۰ پرسشنامه در ۵۰ روستای شهرستان سریشه بوده است. از آزمون T تک نمونه‌ای برای آزمون فرضیه‌ها استفاده شده است. انتظار بر این است که شهرهای کوچک، دارای نقش مثبتی در توسعه روستاها باشند اما طبق نتایج حاصل که در شهر سریشه در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی صورت گرفت، مشخص شد این شهر کوچک در کاهش مهاجرت روستائیان به شهرهای بزرگ‌تر و تثبیت جمعیت روستایی خود و ارائه خدمات نقش بسیار کمی داشته و در واقع این مرکز شهری برای جذب مهاجران بالقوه و بالفعل این نواحی در شرایط موجود، فاقد توانایی لازم بوده است. نتایج نشان دهنده‌ی این است که رشد و توسعه شهرهای کوچک نظیر سریشه به شرایط اجتماعی و اقتصادی حوزه نفوذ پیرامونی وابسته است و تثبیت جمعیت روستایی و تولیدات کشاورزی به واسطه کارآیی خدمات در این گونه شهرها، تحت تأثیر قرار گرفته‌اند؛ از سوی دیگر، توسعه شهرهای کوچک هم وابسته به تمرکززدایی این کارکردها از نواحی شهری بزرگ و هم توسعه حوزه نفوذ روستایی با یکپارچه کردن فعالیت‌های غیرزراعی روستایی خواهد بود.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، شهرهای کوچک، مهاجرت، شهرستان سریشه.

* Email: javadmikaniki@birjand.ac.ir

(۱) مقدمه

از گذشته تا به امروز، در تمامی تمدن‌ها یا کشورها، شهرنشینی بارزترین نحوه‌ی تکامل جوامع انسانی به-شمار می‌رود. با گسترش شتابان شهرها، مخصوصاً متروپل‌ها، جوامع انسانی ساکن در آن‌ها، با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو شده‌اند. یکی از بارزترین این مشکلات، تمرکزگرایی شدید در یک یا چند شهر و گسیختگی نظام سلسله مراتب شهری در اکثر کشورها است. در ایران، شبکه شهری عملکرد سلسله مراتبی نداشته و شمار کانون‌های زیستی، توزیع فضایی و حجم جمعیتی آن‌ها از یک نظام سلسله مراتبی تبعیت نمی‌کند و شبکه شهری همچنان در جهت تمرکزگرایی در حال تحول است (نظریان، ۱۳۷۶:۸۲). با توجه به شلوغی بیش از حد شهرهای بزرگ و مشکلات ناشی از آن، هزینه‌گزار احداث شهرهای جدید در ایران و عدم موفقیت کامل آن‌ها (سرای و اسکندری‌ثانی، ۱۳۸۶:۱۶۶) و همچنین تقویت شهرهای اقماری که خود در دراز مدت منجر به تمرکزگرایی و فشار بیشتر بر مادرشهر می‌شود، یکی از بهترین ایده‌ها برای تمرکززدایی و توسعه‌ی همه مناطق کشور و تقویت یک شبکه شهری منظم، ایجاد شهرهای کوچک است (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰:۱۴۷). بنابراین اولین پیوند تنگاتنگ شهر و پیرامون از طریق رابطه‌ای است که شهر با روستاهای پیرامون برقرار می‌کند. شهر چه کوچک و چه بزرگاندام می‌تواند با پیرامون خود، به‌ویژه روستاهای اطراف اثر بگذارد و هر قدر توان بیشتری در هدایت ناحیه داشته باشد، به همان اندازه منطقه نفوذ وسیع‌تری خواهد داشت و شعاع پرتوافشانی آن در زمینه‌های مالی، حمل‌ونقل و سایر خدمات، برد بیشتری می‌یابد. در این راستا، کلیه واحدهای جغرافیایی به‌ویژه روستاهایی که در مسیر پرتوافشانی قرار می‌گیرند، از شهر تأثیر می‌پذیرد (فرید، ۱۳۸۲:۴۶۹).

نقش شهرها در توسعه روستایی از طریق پیوندها و مناسبات روستایی-شهری تحقق می‌یابد، مناسبات میان روستا-شهرها هم تغییرات شهری و هم تغییرات روستایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. روابط بین مراکز شهری و مناطق روستایی اطراف شامل جریان مردم، کالاها، پول و اطلاعات به همراه دیگر مبادلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌شود (کمانرودی و همکاران، ۱۳۹۳:۴۷). پارادایم‌های جدید توسعه، شبکه‌ها و جریان‌ها را در نظر می‌گیرند؛ چرا که جریان‌ها و پیوندهای بین نواحی روستایی و شهری مهم است (Lynch, 2005:5). در این بین کانون‌های کوچک شهری، اولین هسته‌های شهری و بلافصل نقاط روستایی و به‌عنوان حلقه اتصال نواحی روستایی با شهرهای بزرگ قلمداد می‌شود که هر گونه تحرک و فعالیتی در این کانون‌ها، در وهله نخست و بی‌واسطه، حوزه‌های روستایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (فنی، ۱۳۸۲:۴۴). در همین خصوص، هیندریک و تیتوس (۱۹۹۸) اظهار می‌دارند که در مناسبات روستایی-شهری، نقش شهرهای کوچک بسیار مهم است ولی اکثراً نادیده گرفته می‌شود (Hinderdink and Titus, 1998:49).

شهرها و روستاها به عنوان مراکز اصلی تجمع انسان‌ها، دارای روابط خاص با تکیه بر ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فضایی با یکدیگر هستند. این کانون‌های سکونتگاهی که در گذر زمان و به تبعیت از شرایط زمانی و مکانی شاهد دگرگونی‌های اساسی در کارکرد خود بوده‌اند، به دنبال تغییر در فضای محیطی این گونه جوامع، روابط و نوع مناسبات میان این دو عرصه جمعیتی، دست خوش تحولات بنیادین گردیده است. روند تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی طی چند دهه‌ی اخیر به شکل‌گیری فرم خاصی از نظام فضایی استقرار سکونتگاه‌های انسانی منجر شده است. عدم تعادل‌های بین منطقه‌ای سبب عدم تعادل‌های جمعیتی بین سکونتگاه‌های روستایی و شهری و در نتیجه رشد شتابان شهرهای بزرگ از یک سو و محدودیت روزافزون نقاط روستایی از سوی دیگر شده است (قدیری‌معصوم و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۴). در سال‌های اخیر با رشد سریع شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه، عده‌ای از محققان پیشنهاد داشته‌اند که برنامه‌ریزی‌های توسعه بر اساس تأکید بر پویایی شهرهای کوچک تهیه شود؛ زیرا به سبب وجود امکانات شغلی، تعلیم و تربیت و دیگر نیازهای اساسی، شهرهای بزرگ مقصد نهایی بیشتر مهاجران روستایی و مهاجران شهرهای کوچک است. طرفداران نظریه نقش شهرهای کوچک در امر توسعه معتقدند که در صورت تأمین این قبیل نیازها در شهرهای کوچک، مسیرهای مهاجرتی تغییر یافته و بجای شهرهای بزرگ، شهرهای کوچک مقصد نهایی مهاجران روستایی خواهد بود (شکویی، ۱۳۸۰: ۴۱۳). طرفداران شهرهای کوچک که شاید بتوان آن‌ها را مخالفان شهرهای بزرگ دانست، توسعه صنعتی و کشاورزی را از یکدیگر جدا نمی‌دانند و بر اهمیت مراکز شهری کوچک به لحاظ اقتصادی تأکید می‌کنند (زبردست، ۱۳۸۳: ۲۴). این گونه شهرها نقش بسیار مهمی به عنوان (مراکز رشد روستایی) در روند رشد روستاها بر عهده داشته و خدماتی در زمینه ایجاد بازار، تأمین نهاده‌های کشاورزی، خدمات شهری همچون امکانات آموزشی و تحصیل، مراقبت‌های پزشکی و غیره را برای حوزه روستایی خود فراهم می‌آورند (امکچی، ۱۳۸۳: ۱۰۰).

بسیاری از مطالعات اخیر در فرآیند شهرنشینی کشورهای در حال توسعه نشان داده است که نرخ رشد شهرهای بزرگ نسبت به شهرهای کوچک بیشتر بوده است. تمرکز شهری در جوامع در حال توسعه، سبب بروز مشکلات متعددی درون شهرهای بزرگ گردیده است؛ از آن جمله می‌توان به تمرکز جمعیت، مهاجرت، کمبود مسکن، بیکاری و تخریب محیط زیست اشاره کرد که همین امر موجب نابرابری خدمات و امکانات شده است. بدین‌سان، ضروری است که نقش شهرهای کوچک و جایگاه و کارکرد آن در توسعه روستایی، مورد بررسی قرار گیرد؛ زیرا این گونه شهرها به عنوان مراکز قلمداد می‌شوند که می‌توانند نقش بسزایی در تقویت و توسعه نواحی روستایی داشته باشند. شهر سریشه در جنوب شرقی شهرستان بیرجند و در محور بین‌المللی بیرجند-زاهدان واقع گردیده است که از شمال و غرب به شهرستان بیرجند و از جنوب به

شهرستان نهبندان و از شرق به کشور افغانستان محدود بوده است و جزو شهرهای محروم استان خراسان جنوبی است که دارای مشکلات و محدودیت‌های زیادی است. در این تحقیق تلاش شده است با در نظر گرفتن مسئله مطرح شده، به چند سؤال پاسخ متقن داده شود: "آیا شهر سریشه به عنوان یک شهر کوچک می‌تواند باعث جذب جمعیت در کانون‌های عمده‌ی جمعیتی شود؟" و اینکه "تا چه اندازه شهر سریشه به عنوان واسطه بین شهرهای دیگر در آرایه خدمات به حوزه نفوذ روستایی خود مؤثر بوده است؟"

۲) مبانی نظری

تاکنون پیرامون مباحث مربوط به شهرهای کوچک و توسعه روستایی پیرامون، از سوی صاحب‌نظران، نظریات مختلفی مطرح گردیده است. وجود مسائل و مشکلاتی از قبیل تمرکز جمعیت، بیکاری، کمبود مسکن و مهاجرت جمعیت باعث توجه بیشتر برنامه‌ریزان و صاحب‌نظران شده است. بنابراین در رابطه با شهرهای کوچک به نظریات مختلفی همچون قطب رشد، مرکز-پیرامون، مکان مرکزی، نظریه سیستم‌ها (زیاری، ۱۳۸۸:۱۶۲)، نظریه راندینلی (زیاری، ۱۳۸۸:۱۵۵) و نظریه روستا-شهر (پاپلی و سناجردی، ۱۳۸۶:۲۱۳) می‌توان اشاره کرد. به طور کلی، درباره نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی، سه دیدگاه مسلط بین جغرافیدانان توسعه و برنامه‌ریزان وجود دارد:

جدول شماره (۱): دیدگاه‌های اندیشمندان در خصوص شهرهای کوچک

شرح دیدگاه	نوع دیدگاه
<ul style="list-style-type: none"> - مطرح شده در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۵۰؛ - توسعه حوزه نفوذ از طریق پخش و رخنه به پایین نوآوری، خدمات و امکانات و ایجاد فرصت‌های شغلی؛ - پویا بودن شهرهای کوچک؛ - تمرکز این دیدگاه بر رویکرد کارکرد شهری در توسعه روستایی است. 	خوش بینانه (فضایی- عملکردی)
<ul style="list-style-type: none"> - تأکید نکردن بر نقش منفی یا مثبت شهرهای کوچک؛ - توجه به ویژگی‌های حوزه نفوذ و شهرهای کوچک؛ - تعمیم ندادن و تجویز نکردن نقش شهرهای کوچک در سطح جهانی؛ - مثبت بودن نقش توسعه‌ای شهرهای کوچک به صورت مشروط؛ - لزوم توجه به تقویت پایه‌های اقتصادی شهرهای کوچک و حوزه نفوذ و تقویت پیوند بین شهرهای کوچک و پیرامون. 	میانه (واقع‌گرایانه)
<ul style="list-style-type: none"> - مطرح شده در دهه ۱۹۷۰؛ - تأثیر منفی یا ناچیز بر روی توسعه پیرامون؛ - مبادله نابرابر بین مراکز شهری و روستایی و به نفع شهر و به زیان روستا (استثمار نواحی روستایی)؛ - ایفای نقش انگلی از سوی شهرهای کوچک و انتقال منابع به سمت مادرشهرها. 	بدبینانه (اقتصاد سیاسی)

منبع: ایزدی خرامه، ۱۳۸۰.

ایده‌ی موضوع مطالعه و بررسی شهرها یا نقاط شهری کوچک، شاید اولین بار با کار جانسون (۱۹۷۰) و بحث مراکز توسعه روستایی فانل (۱۹۷۶) آغاز گردید که جدیدترین موضوع در کار برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای بود (فنی، ۱۳۸۲: ۱۶). جانسون در بحث درباره برنامه‌ریزی منطقه‌ای بیان می‌کند که برای ادغام اقتصاد روستاها با اقتصاد شهرهای بزرگ‌تر، وجود شهرهای کوچک لازم و ضروری است (زبردست، ۱۳۸۳: ۲۵). راندینلی معتقد است که توسعه روستایی جدا از مسائل شهری نیست؛ زیرا بازارهای اصلی برای دریافت مازاد تولیدات روستایی در مراکز شهری قرار دارد و در مقابل شهرها خدمات مورد نیاز جامعه روستایی از قبیل خدمات آموزشی، بهداشتی، اداری و غیره را در اختیار روستاها قرار می‌دهند (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۱). راندینلی با طرح رهیافتی به نام "عملکرد شهری در توسعه روستایی"، ایجاد شهرهای کوچک در پیوند عملکردی با حوزه روستایی را محور قرار داد تا تنوع بخشیدن به اقتصاد، صنعتی کردن، عرضه خدمات و غیره، سازماندهی و مدیریت توسعه را برآورده سازد (صرافی، ۱۳۷۹: ۱۳۱). از نظر وی، دولت‌ها قادرند در رشد شهرهای کوچک تأثیرگذار باشند و توزیع متعادل‌تری از جمعیت شهری ایجاد نمایند. بنابراین، راندینلی معتقد به پرکردن خلا سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها از بالا به پایین بوده و بر توزیع راهبردی سرمایه‌گذاری‌ها از طرف دولت تأکید دارد (مختاری، ۱۳۸۳: ۱۴۱).

بررسی‌های به عمل آمده در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که شهرهای کوچک در توسعه‌ی اجتماعی-اقتصادی کشورهای آسیایی و آفریقایی و آمریکایی لاتین اهمیت خاصی داشته‌اند؛ به عنوان مثال، تحلیل امر مهاجرت و الگوی اشتغال در ۲۲ شهر کوچک برزیل نشان می‌دهد با فراهم شدن امکاناتی در شهرهای کوچک، توفیقی در مهاجرت‌های روستایی به وجود می‌آید (شکوئی، ۱۳۷۹: ۴۱۴). مرکز توسعه‌ی منطقه‌ای سازمان ملل متحد (UNCHC)، اعتبار شهرهای کوچک و میانی در کشورهای در حال توسعه را بیشتر در گرو سیاست‌های توسعه کشاورزی شامل پخشایش روش‌های افزایش بهره‌وری و برنامه‌های سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های روستایی می‌داند. بنابراین آنچه پیشنهاد می‌شود، فقط مدرنیزاسیون و تنوع‌بخشی خود کشاورزی نیست، بلکه شروع فرآیند صنعتی شدن که به طور ارگانیک با توسعه‌ی کشاورزی پیوند خورده است باید مدنظر باشد (UNCHC, 1998). فریدمن و داگلاس معتقد بودند که راهبرد صنعتی شدن شتابان، ساختارهای دوگانه‌ای ایجاد کرده است که این ساختارها ضمن کمک به تحقق نرخ‌های رشد، مجموعه‌ای از مسائل بالقوه انفجار آمیزی را آفریده است که از قبیل آن می‌توان به توسعه بی‌رویه شهرها، تراکم فزاینده جمعیت روستایی، بیکاری و بیکاری پنهان در شهرها و نابرابری فزاینده درآمد اشاره داشت. با توجه به این مسائل، راهبرد صنعتی شدن نامناسب و غیرقابل دفاع خواهد شد و جای خود را به توسعه روستایی شتابان

خواهد داد که به سوی تأمین نیازهای انسانی، توزیع عادلانه منافع اقتصادی و مشارکت مردم در فرآیند توسعه جهت خواهد یافت. در این راستا راهبرد توسعه روستایی شهری می‌تواند مناسب باشد.

در ایران با عدم موفقیت کامل سیاست قطب رشد و تبعات منفی ناشی از آن، بعد از جنگ سیاست کلی به سمت سیاست توسعه روستاشهری به خصوص راهبرد (UFRD) حرکت نمود. در ایران توجه به شهرهای کوچک از زمان تدوین دو برنامه پنجم و ششم عمرانی (۵۶-۱۳۵۲) و طرح آمایش سرزمین قبل از انقلاب اسلامی، مطرح شد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در طرح جدید آمایش (۱۳۸۱-۱۳۶۱)، عمده‌ترین محور استراتژی آمایش شهری در درازمدت، پس از شهرهای اصلی، توسعه شهرهای متوسط کوچک و شهرهای کوچک بوده است. در برنامه‌های پنج ساله توسعه اول، دوم و سوم اقتصادی-اجتماعی ایران در سیاست‌های بخش عمران شهری، تمرکززدایی از تهران و افزایش سرعت توسعه شهرهای کوچک و میانی و کاهش رشد کلان‌شهرها، به‌عنوان مهم‌ترین عوامل توازن فعالیت و جمعیت انگاشته شده است (زبردست، ۱۳۸۳: ۵۸-۵۶). در طرح ایران ۱۴۰۰ نیز، توسعه شهرهای کوچک مورد توجه قرار گرفت اما در سیاست‌های کلی دو برنامه چهارم (۸۸-۱۳۸۴) و پنجم توسعه (۹۳-۱۳۸۹) و افق چشم‌انداز بیست ساله کشور (۱۴۰۴)، سیاست مشخصی برای توسعه شهرهای کوچک در نظر گرفته نشده است.

نتایج بررسی‌های فنی (۱۳۷۵) نشان داده است شهرهای کوچک استان خوزستان در جذب و اسکان سرریز جمعیتی و تعادل نظام استقرار جمعیت مؤثر بوده و با توزیع و ارائه کارکردهای اقتصادی (خدماتی، کشاورزی و صنعتی) در توسعه منطقه و حوزه نفوذ روستایی خود تأثیرگذار بوده است. رضوانی و همکاران (۱۳۸۶) با مطالعه رونیز فارس به این نتیجه دست یافتند که ارتقای رونیز سبب استقرار خدمات و کاهش مراجعات روستائیان به شهر استهبان و یکی از عوامل مهم عدم مهاجرت آن‌ها و توسعه روستایی شده است. پشاه‌آبادی (۱۳۸۴) نیز دریافت که راهبرد توسعه روستایی نمی‌تواند از اقدامات تقویت و توسعه شهرهای کوچک مجزا باشد؛ زیرا رشد و توسعه شهرهای کوچک به طور مستقیم به شرایط اجتماعی و اقتصادی پیرامونی وابسته است و ثبات جمعیت روستایی و خدمات کشاورزی، به واسطه کارآیی خدمات در شهرهای کوچک تحت تأثیر قرار گرفته است. از سوی دیگر، توسعه شهرهای کوچک، هم وابسته به توسعه و تمرکززدایی این کارکردها از نواحی شهری و هم وابسته به توسعه حوزه نفوذ روستایی‌شان و یکپارچه کردن فعالیت‌های غیرزراعی روستایی هستند؛ در واقع دگرگونی ساختارهای روستایی با تأمین و تقویت امکانات اقتصادی، اجتماعی در شهرهای کوچک امکان‌پذیر بوده و فقدان خدمات و امکانات لازم در شهرهای کوچک، یکی از موانع بسیار مهم برای توسعه روستایی به‌شمار می‌رود.

رضایی و تقوایی (۱۳۸۸) با بررسی استان ایلام دریافتند دو شهر کوچک ایوان و دهلران در شمال و جنوب ایلام، در تعادل فضایی-جمعیتی استان نقش داشته و با تبدیل شدن به مراکز رشد، در توسعه منطقه-ای استان و کاستن اثرات قطبی شهر ایلام مؤثر بوده است. ضرابی و موسوی (۱۳۸۸) به بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای پرداخته‌اند و نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شهرهای کوچک در نظام شهری استان یزد به لحاظ جمعیتی و اقتصادی تأثیرات مثبتی داشته است. آنچه که عملکرد این شهرها را در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای کم رنگ نموده است، عدم وجود شهرهای میانی در سلسله مراتب شهری و تمرکز شدید امکانات و خدمات در شهر یزد بوده است. کورتنی و همکاران (۲۰۰۷) در مقاله‌ای با عنوان "شهرهای کوچک به صورت زیر مجموعه در توسعه روستایی انگلیس: بررسی ارتباطات شهر و روستا در چهار شهر کوچک در انگلیس به اندازه گیری قدرت ادغام اقتصادی شهر و پسرکانه آن پرداخته است. نتایج حاکی از ارزش بالقوه شهر به عنوان "زیرمجموعه توسعه در اقتصاد محلی" است که چگونه بر پسرکانه‌های خود شرایط اشتغال و خدمات ارائه می‌دهد. به نظر می‌رسد فعالیت‌های کشاورزی به عنوان پیوند اقتصادی شهر و روستا همچنان پا برجا می‌ماند و هنوز هم نقش مهمی در توسعه روستایی اطراف شهرها دارد (فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۳۹۳: ۲۵).

شریفی نیا و نورا (۱۳۸۹) به بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه پرداخته‌اند. نتایج پژوهش در ارتباط با نقش شهر نگین شهر بوده است؛ در دوره اول با توجه به تمرکز اکثر خدمات در آزادشهر، نقاط روستایی دهستان نظام‌آباد بیشترین وابستگی را به این شهر داشته، اما در دوره دوم با تمرکز این نوع خدمات در نگین‌شهر، از وابستگی سکونتگاه‌های دهستان به آزادشهر کاسته شده است؛ هم چنین درصد تراکم هر یک از عملکردها بعد از شهر شدن نگین شهر نسبت به دوره قبل تا حدودی بهبود یافته است. ابراهیم‌زاده و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله خود تحت عنوان «تحلیلی کارکردی از نقش اقتصادی شهرهای کوچک در توسعه روستایی» نشان داد که رشد و توسعه شهر کوچک زاهدشهر به طور مستقیم به شرایط اقتصادی و اجتماعی حوزه نفوذ پیرامونی وابسته است و ثبات جمعیت روستایی و تولیدات کشاورزی، به واسطه کارآمدی ارائه خدمات در این گونه شهرهای کوچک به حوزه پیرامونی‌شان، آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

جدول شماره (۲): برخی از تجارب خارجی در زمینه نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی

محقق	نتایج تحقیق
تانی فوجی ^۱	شهرهای کوچک نقش مؤثری در ایجاد فرصت‌های شغلی غیرزراعی و فراهم کردن تسهیلات و امکانات شهری و خدماتی داشته است (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰:۲۴۵).
پدرسون ^۲	توسعه شهرهای کوچک در آفریقا به یکپارچگی فعالیت‌های غیرزراعی و اتصال اقتصاد آن‌ها با اقتصاد روستاهای پیرامون و اقتصاد ملی این کشورها انجامیده است (Pederson, 1995:76-84).
بالگرا ^۳	توسعه شهرهای کوچک در بلغارستان، سبب ارائه‌ی زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی، امکانات ارتباطی، اینترنت و همچنین تأمین مالی برای توسعه محلی این کشور شده است (N.A.M.R.B.; 2003:25).
ساترسویت و تاکولی ^۴	شهرهای کوچک در آفریقا با تهیه بازارهای محلی برای محصولات کشاورزی، در توسعه روستایی و منطقه‌ای و کاهش فقر نقش مؤثری داشته است (Satterthwaite & Tacoli, 2003:12-30).
اووسو ^۵	توسعه شهرهای کوچک در غنا، در جذب مهاجرین روستایی و کاهش مهاجرت به شهرهای بزرگ‌تر و تعادل فضایی غنا مؤثر بوده است (OWUSU, 2005:60-61).
الینگام ^۶	شهرهای کوچک اروپا (روهر آلمان، هلند و...) نقش مهمی در افزایش مشارکت محلی، احیاء برخی صنایع سنتی و تحقق شهرهای اینترنتی در ارتباط با متروپلیتن‌ها داشته است (Allingham, 2009:919-924).
هال و پالور ^۷	شهرهای کوچک در کارولینای آمریکا سبب تجدید حیات سکونت، ترغیب مشارکت، جذب سرمایه، ایجاد اشتغال ایالتی، بازارها و زیرساخت‌ها و توسعه روستایی پیرامون شده است (Hall & Pulver, 2009:2-3).

۳) روش تحقیق

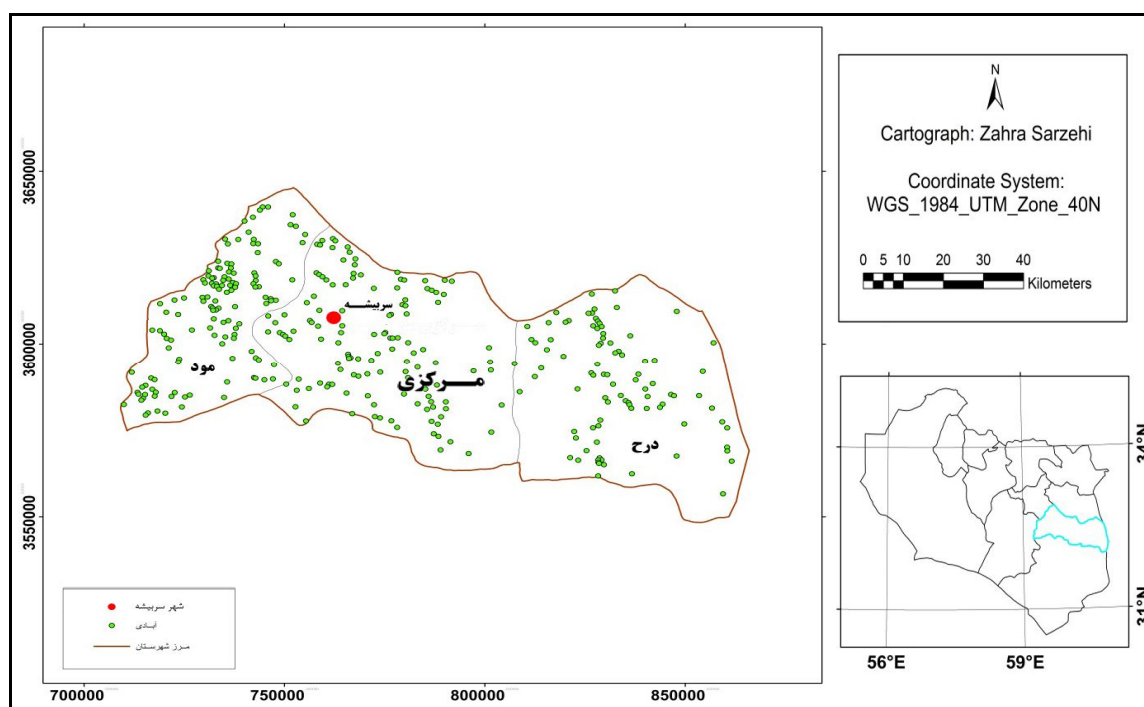
این پژوهش از نظر هدف کاربردی، از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه) بوده است. جامعه آماری پژوهش نیز روستاهای شهرستان سریشه بوده است. از آنجایی که هدف پژوهش، بررسی نقش شهر سریشه در توسعه نواحی روستایی بوده است، برای تعیین حجم نمونه از جامعه آماری مورد مطالعه، از روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای تصادفی در سطح خانوار استفاده شده است که با بهره‌گیری از فرمول کوکران، به مطالعه ۳۵۰ خانوار نمونه در ۵۰ آبادی پرداخته شد. روستاها از سه بخش مرکزی با دهستان‌های درح و مومن‌آباد و بخش مود با دهستان-های مود و نهارجان و بخش درح با دهستان غیناب و لانو به طور تصادفی انتخاب گردید به گونه‌ای که

^۱ Tanifuji M.^۲ Pederson^۳ Bulgaria^۴ Satterthwaite & Tacoli^۵ Owusu^۶ Allingham^۷ Hall & Pulver

روستاهای پرجمعیت، متوسط و کم جمعیت را شامل شود. برای جمع آوری اطلاعات از محدوده مورد مطالعه، از ابزار پرسشنامه استفاده شد. روایی پرسشنامه با کمک اساتید دانشگاهی و خبرگان مورد ارزیابی قرار گرفت و پس از سنجش میزان آلفای کرونباخ که $0/843$ درصد برای ۲۲ سؤال منطبق با حوزه اقتصادی، $0/702$ درصد برای ۱۰ سؤال منطبق با حوزه اجتماعی، $0/810$ درصد برای ۱۱ سؤال حوزه فرهنگی و $0/841$ درصد برای ۷ سؤال حوزه بهداشتی به دست آمده است، میزان پایایی پرسشنامه نیز محرز گردید. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی در محیط SPSS استفاده شده است.

شهرستان سریشه به مرکزیت شهر سریشه در حاشیه شمال شرقی دشت لوت و در جنوب شرقی شهرستان بیرجند و در محور بین‌المللی بیرجند-زاهدان واقع گردیده است. از شمال و غرب به شهرستان بیرجند و از جنوب به شهرستان نهبندان و از شرق به کشور افغانستان محدود بوده و طول مرز مشترک آن با کشور افغانستان حدود ۱۱۰ کیلومتر است. شهر سریشه در فاصله ۶۶ کیلومتری بیرجند، مرکز استان خراسان جنوبی و ۵۳۳ کیلومتری مشهد، مرکز استان خراسان رضوی و ۳۹۵ کیلومتری زاهدان مرکز استان سیستان و بلوچستان واقع گردیده است. این شهرستان دارای سه بخش به نام‌های «مرکزی»، «مود» و «درج»، دو شهر به نام‌های سریشه و مود و دارای شش دهستان به نام‌های درج، مومن‌آباد، مود، نهارجان، غیناب و لانو است.

شکل شماره (۱): شهرستان سریشه و نقاط روستایی

(۴) یافته‌های تحقیق

با توجه به یافته‌های تحقیق بر اساس جنسیت آنان مشاهده می‌شود که بیشترین افراد پاسخ دهنده با ۸۶ درصد، مرد بوده‌اند. همچنین ۴/۶ درصد افراد مورد بررسی مجرد و ۹۵/۴ درصد متأهل بوده‌اند. به لحاظ سنی، ۲۷/۶ درصد افراد مورد بررسی در بازه سنی ۲۰ سال تا ۴۰ سال و ۶۴/۶ درصد در بازه سنی ۴۱ سال تا ۶۰ سال و ۷/۸ درصد در بازه سنی ۶۱ سال تا ۸۰ سال قرار داشته‌اند. حداقل سن افراد مورد بررسی، ۱۷ سال و حداکثر ۷۵ سال بوده است. با توجه به جدول (۳)، از نظر میزان تحصیلات، ۶/۳ درصد آنان بیسواد، ۶۵/۷ درصد دارای تحصیلات ابتدایی، ۱۷/۷ درصد راهنمایی، ۷/۵ درصد دیپلم، ۲/۸ درصد دارای تحصیلات لیسانس بوده‌اند.

جدول شماره (۳): میزان تحصیلات پاسخ‌دهندگان

درصد	فراوانی	میزان تحصیلات
۶/۳	۲۳	بیسواد
۶۵/۷	۲۳۰	ابتدایی
۱۷/۷	۶۱	راهنمایی
۷/۵	۲۶	دیپلم
۲/۸	۱۰	لیسانس
۱۰۰	۳۵۰	جمع

بر اساس اطلاعات جدول شماره ۴، از کل پاسخ‌دهندگان ۲۴/۶ درصد کشاورز، ۲۳/۱ درصد دامدار، ۱۹/۷ درصد آنان کارگر، ۴/۶ درصد آنان مغازه‌دار، ۴/۰ درصد آنان کارمند و ۲۴/۰ درصد آنان در سایر شغل‌ها فعالیت داشته‌اند که طبق بررسی انجام گرفته، بیشترین افراد پاسخ‌گو کشاورز و دامدار بوده‌اند.

جدول شماره (۴): وضعیت شغلی پاسخ‌دهندگان

درصد	فراوانی	وضعیت شغلی
۲۴/۶	۸۶	کشاورز
۲۳/۱	۸۱	دامدار
۱۹/۷	۶۹	کارگر
۴/۶	۱۶	مغازه‌دار
۴/۰	۱۴	کارمند
۲۴/۰	۸۴	سایر

۱۰۰	۳۵۰	جمع
-----	-----	-----

بررسی میزان مراجعه ساکنان روستاهای مورد مطالعه به شهر سریشه نتایج (جدول ۵) نشان داد که ۴/۶ درصد از افراد پاسخ‌دهنده دارای مراجعات روزانه، ۷/۴ درصد هفته‌ای یکبار، ۳/۷ درصد هفته‌ای دوبار، ۲۲/۰ درصد دوهفته یکبار، ۴۶/۰ درصد ماهیانه یکبار، ۱۶/۳ درصد هر چند ماه یکبار به شهر سریشه مراجعه می‌کنند. بدین‌سان می‌توان گفت بیشتر افراد، دوهفته یکبار و ماهیانه به شهر سریشه مراجعه می‌کنند.

جدول شماره (۵): میزان مراجعه ساکنان روستاهای مورد مطالعه به شهر سریشه

درصد	فراوانی	تعداد مراجعات
۴/۶	۱۶	روزانه
۷/۴	۲۶	هفته ای یکبار
۳/۷	۱۳	هفته ای دوبار
۲۲/۰	۷۷	دوهفته یکبار
۴۶/۰	۱۶۱	ماهیانه یکبار
۱۶/۳	۵۷	هر چند ماه یکبار
۱۰۰	۳۵۰	جمع

بررسی هدف از مراجعه دوره‌ای ساکنان روستاهای مورد مطالعه به شهر سریشه حاکی از این واقعیت بوده است که ۲۱/۱ درصد از افراد مورد مطالعه با هدف خرید مایحتاج اساسی زندگی، ۳/۷ درصد با هدف فروش و مبادله محصولات کشاورزی، ۱/۷ درصد با هدف تهیه پوشاک، ۳/۱ درصد با هدف تهیه ابزار کشاورزی، ۳۲/۹ با هدف انجام امور اداری و ۳۷/۴ درصد برای سایر موارد اعم از دیدار خویشاوندان، مراجعه به پزشک و درمان، تعمیر اثباب و وسایل و غیرخ به شهر سریشه مراجعه دارند.

بررسی میزان پاسخ‌گویی امکانات اقتصادی شهر سریشه به حوزه پیرامونی از دیدگاه جامعه روستایی نشان داد (جدول ۶) وزن خدمات‌دهی بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری شهر سریشه به روستاهای پیرامونی آن، در بالاترین سطح قرار دارد که از حیث کیفیت نیز، دارای مرتبه متوسطی است. در مراتب بعدی، وزن خدمات شرکت تعاونی‌ها با میانگین ۳/۱۷، تأثیر مکان‌های عرضه ابزار کشاورزی در کاهش مراجعه به سایر شهرها با میانگین ۳/۱۲، تأثیر میزان رضایت خانوارهای روستایی از ارائه خدمات جهاد کشاورزی در مبارزه با آفات و تأثیر شهر سریشه در رعایت مقررات قانونی در ساخت و سازها با میانگین ۳/۰۶ و تأثیر استقرار مراکز فروش نهاده‌های کشاورزی در کاهش مراجعه به سایر شهرها با میانگین ۳/۰۵ قرار دارد. بر این اساس می‌توان ادعان داشت شهر سریشه توانسته است در زمینه‌های یاد شده، سبب کاهش مراجعه یا عدم مراجعه جامعه روستایی پیرامون به دیگر شهرها به منظور دریافت خدمات شود. همچنین در

زمینه‌هایی نظیر تنوع‌بخشی شغلی و رشد بخشیدن به درآمدها روستائیان، شهر سرپیشه توان عملکردی چندانی نداشته است. این عدم توانایی شهر سرپیشه در برآورده‌سازی نیاز خدماتی سکونتگاه‌های پیرامونی منجر شده است که به تبع، مشکلات و معضلاتی در سطح روستاهای ناحیه پدیدار شود و زمینه مهاجرت روستائیان به سایر شهرها (به‌ویژه بیرجند) فراهم شود. در پی این جریان، مسئله تعادل، توازن و پایداری در نظام سکونتگاهی شهرستان و حتی استان، به چالش و نابسامانی مواجه شده است.

جدول شماره (۶): میزان پاسخ‌گویی امکانات اقتصادی شهر سرپیشه به حوزه پیرامونی از دیدگاه جامعه روستایی

متغیر	میانگین وزنی	انحراف معیار	ضریب تغییرات
بانک ها و موسسات مالی و اعتباری	۳/۲۰	۱/۱۷۲	۰/۳۶۶
رضایت خانوارهای روستایی از خدمات شرکت تعاونی‌ها	۳/۱۷	۱/۰۹۲	۰/۳۴۴
مکان‌های عرضه ابزار کشاورزی	۳/۱۲	۱/۱۴۴	۰/۳۶۶
دسترسی روستائیان به خدمات جهاد کشاورزی در مبارزه با آفات	۳/۰۶	۱/۰۵۱	۰/۳۴۳
رعایت مقررات قانونی در ساخت و سازها	۳/۰۶	۱/۱۶۳	۰/۳۸۰
استقرار مراکز فروش نهاده‌های کشاورزی	۳/۰۵	۱/۱۰۶	۰/۳۶۲
بازار مناسب برای فروش محصولات زراعی‌شان	۲/۹۵	۱/۱۰۱	۰/۳۷۳
بهبود کیفیت مسکن	۲/۸۸	۱/۲۳۵	۰/۴۲۸
بازار هفتگی	۲/۸۷	۱/۳۲۱	۰/۴۶۰
وجود سردخانه و واحدهای نگهداری محصولات کشاورزی	۲/۸۷	۱/۲۴۷	۰/۴۳۴
انبارها و سیلوهای نگهداری غلات	۲/۸۶	۱/۱۲۷	۰/۳۹۴
حفظ معماری سنتی مساکن	۲/۸۵	۱/۱۰۴	۰/۳۸۷
تسهیل فروش محصولات کشاورزی و دامی	۲/۷۷	۱/۱۴۴	۰/۴۱۲
ایجاد اشتغال جوانان	۲/۷۵	۱/۱۸۲	۰/۴۲۹
ایجاد فرصت‌های شغلی	۲/۷۴	۱/۱۴۸	۰/۴۱۸
مرکز آموزش جهاد کشاورزی در افزایش فعالیت های غیرزراعی	۲/۶۶	۱/۱۹۷	۰/۴۵
هزینه‌های تولید محصولات زراعی	۲/۶۴	۱/۲۴۵	۰/۴۷۱
ایجاد اشتغال جوانان	۲/۵۰	۱/۱۸۴	۰/۴۷۳
ایجاد رضایت و امنیت شغلی	۲/۴۸	۱/۰۹۴	۰/۴۴۱
افزایش درآمد	۲/۴۴	۱/۱۶۸	۰/۴۷۸
تنوع شغلی مردم و جوانان روستائیان	۲/۴۳	۱/۱۶۳	۰/۴۷۸
استفاده از مصالح بادوام	۲/۴۲	۱/۱۷۲	۰/۳۶۶

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴.

در حوزه خدمات اجتماعی، مطالعه صورت گرفته نشان داد (جدول ۷) شهر سریشه عمدتاً با عرضه خدمات اداری توانسته است زمینه‌ساز کاهش مراجعه جامعه محلی/روستایی به سایر شهرها شود اما در زمینه عمران و آبادی روستا، خدمات رسانی، برخورداری از امکانات رفاهی و تفریحی و ماندگاری جمعیت و غیره ضعیف عمل نموده و نتوانسته است نیازهای روستائیان و جامعه روستایی را برآورده کند و در نتیجه، زمینه را برای مهاجرت روستائیان در این حوزه‌ی به‌خصوص فراهم کرده است.

جدول شماره (۷): میزان پاسخ‌گویی امکانات اجتماعی شهر سریشه به حوزه پیرامونی از دیدگاه جامعه روستایی

متغیر	میانگین وزنی	انحراف معیار	ضریب تغییرات
عرضه خدمات اداری	۳/۰۴	۱/۱۲۶	۰/۳۷۰
دسترسی روستائیان به وسایل ارتباطی و مخابراتی	۲/۹۲	۱/۱۹۴	۰/۴۰۸
کیفیت خدمات ارائه شده به روستا	۲/۸۷	۲/۴۴۱	۰/۸۵۰
ارائه خدمات پستی به روستاها	۲/۸۳	۱/۰۱۷	۰/۳۵۹
میزان رضایت روستائیان از وضعیت راه های ارتباطی	۲/۶۸	۱/۲۲۳	۰/۴۵۶
برخورداری از امکانات رفاهی و تفریحی مناسب	۲/۵۸	۱/۳۰۸	۰/۵۰۶
ماندگاری و تشبیت جمعیت روستایی	۲/۵۸	۱/۲۴۱	۰/۴۸۱
برخورداری روستائیان از وسائط نقلیه عمومی	۲/۵۶	۱/۱۱۳	۰/۴۳۴
خدمات رسانی به روستاها	۲/۵۵	۱/۰۸۵	۰/۴۲۵
تأثیر شهر سریشه در عمران و آبادی روستاها	۲/۴۷	۱/۱۵۷	۰/۴۶۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴.

بررسی برد و توان خدمات فرهنگی شهر سریشه به منظور تأمین نیازهای سکونتگاه‌های روستایی پیرامون آن (جدول ۸) نشان داد این شهر کوچک در زمینه فراهم‌سازی دسترسی به خدمات آموزشی از سوی روستائیان، دارای بالاترین پتانسیل بوده است؛ بر این اساس، در مراتب بعدی، توان ارتقاءبخشی میزان سواد و تعداد باسوادان در جامعه روستایی از سوی شهر سریشه چشم‌گیر ذکر شده است و بایستی اضافه نمود، خدمات آموزشی سریشه عمدتاً تا سطح دیپلم قابل توجه است و در مراتب بالاتر علمی، از مراکز آموزش عالی چندانی برخوردار نمی‌باشد. در واقع تنها مرکز آموزش عالی آن، دانشگاه پیام نور سریشه است که در چند رشته محدود اقدام به جذب دانشجو می‌نماید. به عبارتی، ضعف زیرساخت‌های آموزشی خصوصاً در بخش آموزش عالی، عاملی که چندان هم نتوانسته است به طور قابل ملاحظه‌ای مانع از مراجعه روستائیان به دیگر کانون‌های شهری شود. همچنین، ضعیف‌ترین بخش شهر سریشه در بعد فرهنگی، توان کم آن در خدمات گذران اوقات فراغت ذکر شده است.

جدول شماره (۸): میزان پاسخ‌گویی امکانات فرهنگی شهر سریشه به حوزه پیرامونی از دیدگاه جامعه روستایی

متغیر	میانگین وزنی	انحراف معیار	ضریب تغییرات
دسترسی به خدمات آموزشی	۳/۰۴	۱/۲۵۸	۰/۴۱۳
افزایش سطح باسوادی و تعداد باسوادان	۲/۹۲	۱/۱۳۶	۰/۳۸۹
میزان رضایت روستاییان از ارائه خدمات آموزش و ترویج کشاورزی	۲/۷۹	۱/۰۶۹	۰/۳۸۳
دسترسی به کتاب، مجلات و ...	۲/۷۵	۱/۰۴۵	۰/۳۸
تحصیل راحت دانش آموزان	۲/۶۷	۱/۲۵۹	۰/۴۷۱
استقرار مراکز ورزشی مناسب	۲/۶۷	۱/۰۹۸	۰/۴۱۱
هنرستان ها و مراکز فنی حرفه ای	۲/۶۱	۱/۰۶۷	۰/۴۰۸
مراکز آموزش عالی (پیام نور)	۲/۶۰	۱/۱۸۰	۰/۴۵۳
ارائه خدمات فرهنگی مناسب	۲/۵۸	۱/۱۴۲	۰/۴۴۲
مدارس و امکانات آموزشی	۲/۵۱	۱/۱۶۰	۰/۴۶۲
خدمات فرهنگی و ورزشی در گذران اوقات فراغت	۲/۳۶	۱/۲۷۵	۰/۵۴۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴.

مطالعات نشان داد از دیدگاه جامعه روستایی، توان پاسخ‌گویی امکانات بهداشتی شهر سریشه به حوزه پیرامونی (جدول ۹) چندان برجسته نبوده است؛ به طوری که در عمده‌ی حوزه‌های مربوط به بهداشت و درمان، توان خدمات‌دهی شهر سریشه در حد کم ارزیابی شده است و تنها در زمینه حاضر نمودن پزشکان در روزهای از سال در محل آبادی‌ها، عملکرد نسبتاً متوسطی داشته است.

جدول شماره (۹): میزان پاسخ‌گویی امکانات بهداشتی شهر سریشه به حوزه پیرامونی از دیدگاه جامعه روستایی

متغیر	میانگین وزنی	انحراف معیار	ضریب تغییرات
حضور پزشک در روزهای خاص در روستا	۳/۷۳	۱/۰۳۴	۰/۲۷۷
تامین نیازهای بهداشتی و درمانی مردم روستا	۳/۰۸	۱/۰۱۲	۰/۳۲۸
خدمات بهداشتی مناسب برای درمان بیماری دام	۲/۸۹	۱/۱۸۱	۰/۴۰۸
میزان رضایت روستاییان از خدمات پزشکی و درمانی خانه بهداشت	۲/۷۱	۱/۲۴۰	۰/۴۵۷
خدمات درمانی دامپزشکی برای سلامت دامپهانشان	۲/۶۵	۱/۱۲۸	۰/۴۲۵
میزان رضایت روستاییان از وضعیت بهداشتی روستا	۲/۶۱	۱/۲۵۳	۰/۴۸۰
امکانات بیمارستانی و کلینیکی	۲/۴۰	۱/۰۴۳	۰/۴۳۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴.

به منظور بررسی این مسئله که "آیا شهر سریشه، قابلیت جلوگیری از جذب جمعیت در کانون‌های عمده جمعیتی دارد؟" یا به عبارتی، "آیا سریشه از توان تعدیل‌کنندگی روستاگریزی سیل عظیم جمعیت به نفع کانون‌های بزرگ شهری برخوردار است؟" یافته‌های تحقیق از دیدگاه جامعه محلی با استفاده از آزمون t تک نمونه‌ای نشان داد (جدول ۱۰) چون مقدار p-value و مقدار میانگین حاصل که برابر ۲/۸۰۰ و پایین تر از ۳ (حد مطلوب جامعه) است، در نتیجه می‌توان گفت که شهر سریشه قابلیت جلوگیری از جذب جمعیت در کانون‌های عمده‌ی جمعیتی را ندارد.

جدول شماره (۱۰): آماره تی مربوط به تأثیر شهر سریشه در تثبیت و جذب جمعیت

متغیر	تعداد مشاهدات	میانگین	انحراف استاندارد	آماره t	درجه آزادی	p-value	سطح معناداری
تأثیر شهر سریشه در قابلیت جذب جمعیت در کانون‌های عمده جمعیتی	۳۵۰	۲/۸۰۰	۰/۶۰۵۸۱	-۶/۱۶۷	۳۴۹	۰/۰۰۰	معنادار است

یکی از پرسش‌های اساسی که همواره در ارتباط با شهرهای کوچک مطرح بوده، این است که "آیا شهر کوچک می‌تواند واسطه‌ای بین شهرهای دیگر در ارائه خدمات به حوزه نفوذ روستایی خود باشد؟"؛ نتیجه‌ی بررسی این پرسش در خصوص شهر سریشه می‌گوید (جدول ۱۱) از آنجا که مقدار p-value کمتر از ۰/۰۵ و مقدار میانگین حاصل از دیدگاه جامعه مورد مطالعه، برابر ۲/۷۶۵ بوده و این میزان پایین‌تر از ۳ (یعنی حد مطلوب جامعه) است، در نتیجه می‌توان اذعان داشت که شهر سریشه نمی‌تواند واسطه‌ای بین شهرهای دیگر در ارائه خدمات به حوزه نفوذ روستایی خود باشد.

جدول شماره (۱۱): آماره تی مربوط به تأثیر شهر سریشه در ارائه خدمات به نواحی روستایی

متغیر	تعداد مشاهدات	میانگین	انحراف استاندارد	آماره t	درجه آزادی	p-value	سطح معناداری
تأثیر شهر سریشه در ارائه خدمات و خدمات‌رسانی به نواحی روستایی	۳۵۰	۲/۷۶۵	۰/۵۲۲۸۹	-۸/۳۸۵	۳۴۹	۰/۰۰۰	معنادار است

۵) نتیجه‌گیری

امروزه اغلب محققان در یافته‌های خود بر نقش شهرهای کوچک در توسعه ملی، منطقه‌ای و محلی، تقویت پیوندها و روابط شهری- روستایی، کاهش مهاجرت‌های روستایی به شهرهای بزرگ تأکید دارند؛ چرا

که تسلط جامعه شهری بر نواحی روستایی پیرامون، به عنوان مانعی در برابر توسعه جوامع روستایی است؛ بنابراین، مطالعه و بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه نواحی روستایی پیرامون، از اهمیت وافری برخوردار است. به طور کلی یافته‌ها نشان می‌دهد که تقویت و تجهیز شهرهای کوچک به عنوان آخرین حلقه اتصال نظام شهری به نظام روستایی، مهار مهاجرت‌ها، افزایش نگهداشت جمعیت روستاها، کاهش شکاف در بهره‌گیری از خدمات مختلف و ایجاد قطب‌های سرویس دهی به نقاط و نواحی روستایی ضروری است.

شهرهای کوچک به عنوان مراکزی قلمداد می‌شود که با توجه به موقعیت قرارگیری در مسیر حرکت روستائیان به شهرهای بزرگ‌تر، می‌توانند نقش بسزایی در توسعه نواحی روستایی ایفا نموده و بسیاری از مسائل و مشکلاتی که امروزه دامن‌گیر نواحی روستایی است، را برطرف نمایند. بر همین مبنا، به بررسی نقش شهر سربیشه به عنوان یک کانون کوچک شهری در توسعه روستاهای پیرامون پرداخته شده است. نتایج نشان داد که در چهار حوزه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بهداشتی، شهر سربیشه عملکرد خوبی نداشته است؛ نبود توان لازم در شهر سربیشه برای ارائه خدمات مطلوب به فضاهای روستایی پیرامون، در سطح معناداری نتوانسته است ممانعت از مراجعات روستائیان به دیگر شهرها و به‌ویژه کلان‌شهر منطقه یعنی شهر بیرجند را ایجاد کند؛ از این رو، در زمینه تثبیت جمعیت یا به عبارت دقیق‌تر آن، در روستاگریزی و تعدیل بسترهای آن، نقش چشم‌گیری ایفا ننموده است. در نهایت، با توجه به اینکه، شهر سربیشه قابلیت جلوگیری از جذب جمعیت در کانون‌های عمده جمعیتی را ندارد و نمی‌تواند واسطه‌ای مناسب بین شهرهای دیگر در ارائه خدمات به حوزه نفوذ روستایی خود باشد، راهکارهای زیر به منظور بهبود وضع موجود می‌توان ارائه داد:

- تقویت خدمات‌رسانی بین راهی برای شهر سربیشه به دلیل قرارگیری در مسیر ارتباطی چابهار - مشهد می‌تواند به عنوان پتانسیل مهم ایجاد اشتغال در نظر گرفته شود؛
- گسترش خدمات بهداشتی و درمانی خصوصا تلاش برای حضور پزشکان متخصص در شهر سربیشه؛
- دایر نمودن رشته‌های دانشگاهی متناسب با نیاز و کاربردی برای جامعه روستایی.

(۶) منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی، نجمه طبیبی و یوسف شفیعی، (۱۳۹۱)، **تحلیلی کارکردی از نقش اقتصادی شهرهای کوچک در توسعه روستایی**، مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال بیست و سوم، پیاپی ۴۵، شماره ۱، اصفهان، صص ۱۷۲-۱۵۲.
- امکچی، حمیده، (۱۳۸۳)، **شهرهای میانی و نقش آنها در چارچوب توسعه ملی**، چاپ اول، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- یزدی خرامه، حسن، (۱۳۸۰)، **تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی (استان فارس)**؛ رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، تهران

- پاپلی یزدی، محمد حسین و حسین سناجردی، (۱۳۸۶)، نظریه های شهر و پیرامون، انتشارات سمت، تهران
- پشاه آبادی، شهرام، (۱۳۸۴)، نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی، (کامیاران - کردستان)، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران
- تقیلو، علی اکبر و عبدالله عبداللهی، (۱۳۹۲)، توسعه کشاورزی با تاکید بر مناسبات شهر و روستا استان آذربایجان غربی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوم، پیاپی ۳، شماره ۱، تهران، صص ۵۰-۲۹.
- رضائی، مریم و مسعود تقوایی، (۱۳۸۸)، جایگاه شهرهای کوچک در تعادل بخشی توزیع فضایی جمعیت، (استان ایلام). فصلنامه جمعیت، ۶۷ و ۶۸، صص ۱۸-۱.
- رضوانی، محمدرضا، سعیدرضا گلی و علی اکبر رونیزی، (۱۳۸۶)، نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه، دهستان رونیز (شهرستان استهبان)، پژوهش های جغرافیایی، شماره ۶۱، پاییز ۱۳۸۶، صص ۵۸-۴۵.
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا و حسن ایزدی خرامه، (۱۳۸۰)، تحلیلی بر رویکردهای مکان یابی و توزیع خدمات در مناطق روستایی، بررسی تطبیقی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی (UFRD). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۴
- زبردست، اسفندیار، (۱۳۸۳)، اندازه شهر، انتشارات سازمان مسکن و شهرسازی، تهران.
- زبیری، کرامت الله، (۱۳۸۸)، برنامه ریزی شهرهای جدید، چاپ دهم، انتشارات سمت، تهران.
- سرایی، محمد حسین و محمد اسکندری ثانی، (۱۳۸۶)، تبدیل روستاهای بزرگ به شهرهای کوچک و نقش آن در تعادل بخشی ناحیه ای (ریوش شهرستان کاشمر)، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۱۰
- شریفی نیا، زهرا و محمدرضانورا، (۱۳۸۹)، بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه، فصلنامه جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره ۳، گرمسار، صص ۶۰-۴۵.
- شکویی، حسین، (۱۳۸۰)، دیدگاه های نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، تهران.
- شکویی، حسین، (۱۳۷۹)، دیدگاه های نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، تهران.
- صرافی، مظفر، (۱۳۷۹)، مبانی برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات سازمان مسکن و شهرسازی، تهران.
- ضرابی، اصغر و میرنجف موسوی، (۱۳۸۸)، بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه ای، مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال بیستم، شماره ۳۴، اصفهان، صص ۱۸-۱.
- فرید، یدالله، (۱۳۸۴)، جغرافیا و شهرشناسی، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز
- فنی، زهره، (۱۳۷۵)، نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه ای، حمیدیه استان خوزستان، رساله دکتری جغرافیای شهری، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، تهران
- فنی، زهره، (۱۳۸۲)، شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه ای، نشر آذرخش، تهران

- قدیری معصوم، مجتبی، سیدعلی بدری و حسنعلی فرخی سبکبار و علی قنبری نسب، (۱۳۹۳)، **دگرگونی اقتصاد کشاورزی و شکل گیری پدیده روستانشینی شهری و روستاگرایی شهرستان رباط کریم**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، پیاپی ۹، شماره ۳، تهران، صص ۸۱-۶۳.
- کمانرودی کجوردی، موسی، فرهاد عزیز پور و علی جانبازی، (۱۳۹۳)، **پراکنده رویی شهر شیراز و تغییرات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی روستاهای پیرامون**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، پیاپی ۹، شماره ۳، تهران، صص ۶۲-۴۱.
- مطیعی لنگرودی، سید حسن، حمیده خسروی مهر و علی طورانی، (۱۳۹۳)، **اثرات روابط اقتصادی شهر و روستا بر وضعیت اجتماعی و اقتصادی سکونتگاه های روستایی شهرستان مینودشت**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، پیاپی ۱۰، شماره ۴، تهران، صص ۴۲-۱۹.
- نظریان، اصغر، (۱۳۷۶)، **جایگاه شهرهای کوچک در ساماندهی فضایی (زنجان)**، معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت معلم تهران، تهران.
- Allingham, P. (2009). **Experiential Strategies For the Survival Of Small Cities in Europe**, European Planning Studies. 17(6): 925-923.
- Hall, B & Pulver, R. (2009). **North Carolina Small Towns Initiative**. N. C. Rural Economic Development Center. www.ncruralcenter.Org.
- Hindderdink, J, and titus, M, (1998) **paradigms of Regional Development and the Role of Small Centers**, Thela Thesis, Amsterdam.
- Lynch, K, (2005), **Rural-urban Interaction in the Developing World**, Routledge, London and new York.
- National Association of Municipalities Of the Republic Of Bulgaria. (2003). **Small Cities Capacity Building Strategy**. NAMRB. www.rti.org.
- Owusu, George. (2005). **Small Towns in Ghana: Justifications for their Promotion under Ghana's Decentralisation Programme**. African Studies Quarterly. 8(2). www.africa.com.
- Pederson, Poul ove. (1995). **The Small Town Agents: Their Policies and Strategies**. **Regional Development Dialogue**. 16(2): 76-84.
- Satterthwaite, D & Tacoli, C. (2003). **The urban part of rural development: the role of small and intermediate urban centres in rural and regional development and poverty reduction**. London: International Institute for Environment and Development (IIED).
- United Nations Center for Human Settlement (UNCHS) (habitat) (1998), **The Istanbul Declaration and the Habitat**, UNCHS, Nairobi Kenya.